

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВНОЇ МОВИ В СУЧАСНОМУ МУЛЬТИКУЛЬТУРНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

Анотація. Проблема творення української політичної нації вимагає розв'язання фундаментальних питань мовної сфери, щоби така нація ґрунтувалася на засадах української національної державності. Мова є головний чинник консолідації нації, бо забезпечує єдність, вільний і культурний розвиток національної спільноти, і виступає могутнім засобом зміцнення національної свідомості.

Ключові слова: мова, нація, етнос, держава, мультикультуралізм, глобалізація, ідентичність, русифікація, етнонаціональний, етнокультурний.

Дослідженню проблеми державної мови в сучасному мультикультурному середовищі присвячено праці Л. Масенко, І. Дзюби,

І. Патера, О. Крисанової, І. Коляски, Б. Кравціва, В. Кубійовича, О. Романчука, О. Чіркова та ін..

На сучасному етапі актуальність даної теми є очевидною, оскільки це обумовлено складними процесами розбудови незалежної Української держави, творення української політичної нації. Мова – це не лише засіб спілкування, а й головний чинник консолідації нації, оскільки забезпечує єдність, вільний і культурний розвиток національної спільноти, стоїть на сторожі збереження національної ідентичності, здорового духовного і ментального розвитку, а отже, виступає могутнім засобом зміцнення національної свідомості. У державотворчому процесі мова, поряд із внутрішніми консолідуючими чинниками, виконує й зовнішню функцію, яка полягає у виокремленні держави з-поміж інших країн, в утвердженні нації і держави серед багатомовної спільноти. Отже, творення української політичної нації вимагає розв'язання фундаментальних питань мовної сфери, щоби така нація ґрунтувалася на засадах української національної державності [1; 33].

У суспільстві, де переважає корінний етнос і панує його мова, як, наприклад, у країнах Європи, зазначені функції мови поєднуються гармонійно. У цих державах мова, по суті, виступає еталоном державної самодостатності, самоцінності й неповторності. Але в Україні склалася інша ситуація: втративши свободу, тривалий час перебуваючи у складі інших держав, українська нація позбулася можливості повноцінно користуватися своєю мовою [2; 124-131]. Внаслідок заборон і дискримінації, адміністративно-силового тиску, якому піддавалася українська мова упродовж останніх трьох з половиною століть, значна частина українського населення, в тому числі етнічних українців, відчужена від використання рідної мови як засобу національної комунікації та головного інструменту консолідації нації. Особливо дається взнаки спадщина тривалого домінування в Україні російської мови, яка й сьогодні впливає на мовну ситуацію в дер-

жаві. Тому зараз, коли Україна здобула незалежність, утвердження у суспільстві української мови як державної, як одного з основних націотворчих, державотворчих чинників, постає надзвичайно важливою й актуальною проблемою, а її вирішення має бути одним із пріоритетних завдань держави. Усе це актуалізує дослідження стану функціонування державної мови в сучасному українському суспільстві як необхідної умови зміцнення української національної свідомості, важливого чинника консолідації суспільства [13]. Важливість мовного фактора в розбудові Української держави ще в 1919р. добре розумів уряд гетьмана Скоропадського. За якихось півроку в Україні було відкрито майже 150 українських гімназій, два державні університети, Українську Національну Бібліотеку, Національну Галерею мистецтв, засновано Державний Український архів тощо. Масовими тиражами видавались українські підручники, українська белетристика, українізовувалося військо. Добре розуміли в 20-х рр.20ст. важливість українізації в усіх сферах життя Радянської України Микола Скрипник, Олександр Шумський, Андрій Річицький та інші націонал-комуністи, які наївно сподівалися мирно співіснувати з імперським російсько-більшовицьким тоталітарним молохом [3;40-41].

Відлучення українців (як і багатьох інших народів в СРСР) від своєї мови, а значить, і від культури, створювало у них почуття меншовартості, котре лише посилювало нігілізм серед населення. Радянське суспільство деградувало не тільки економічно, а й морально, хоч і будувалися нові промислові підприємства, лікарні, школи, вищі навчальні заклади, кінотеатри, спортивні зали, будинки відпочинку. У цьому парадокс комуністичної системи, що призвів її до краху, від якого не могла врятувати ані найпотужніша у світі армія, ані найбільші запаси нафти, газу й іншої сировини. Послаблення режиму — загальна ознака «ери Горбачова» — спричинило значний підйом боротьби за національні права практично в усіх республіках СРСР. Так сталося 1917 року, коли було проголошено Українську Народну Республіку, це ж повторилося і через 70 років.

Панівна в політиці Радянського Союзу настала, що тільки за допомогою російської мови ра-

дянські громадяни можуть користатися зі скарбів не лише російської, але й всесвітньої культури, літератури, науки й техніки, була дискваліфікаційною для всіх неросійських мов в СРСР, за якими залишалися тільки їх література і мистецтво [4; 90-93].

Русифікація в УРСР, зумовлювалася колоніальною політикою Російської імперії й СРСР щодо України, виявилася також і в збільшенні кількості росіян в Україні, зокрема з 1945. Одночасно збільшувалася русифікація українців і національних меншин.

Поширення російської мови простежувалося з даних про другу мову, яка не була рідною, але якою вільно володіла частина населення. У 1970 — 13,5 млн мешканців УРСР назвало російську мову як другу мову (українською мовою як другою вільно володіли 4,4 млн осіб); Поширення обох головних мов в УРСР було таке: українською мовою (як рідною і другою) володіло 37,1 млн осіб (79% всього населення), російською мовою — 26,8 млн (57%) [14].

Поширення російської мови зокрема було характерне для міського населення УРСР, серед якого росіяни становили 30,2% (українці 63,5%). Російську мову вважало за рідну 45,1% (українську 53,1%), а (крім того, добре володіло російською мовою 32,6% (українською — 9,8%); тобто російської мови не знало тільки 7,4% міського населення, української — 30,6%.

Одною з важливих метод русифікації було примусове чи добровільне переселення українців на суто російські землі, на далеку Північ і до неросійських республік й переміщення тамтешнього населення в Україну. Наприклад, 1970 у балтійських республіках (Литві, Латвії й Естонії) проживало 106 700 українців (їх до 1945 не було), а в УРСР — 22 800 литовців, латишів і естонців. І ті, й ті можуть порозумітися зі своїм оточенням лише за допомогою російської мови, і цим сприяють подальшому поширенню русифікації [5; 32-37].

Позбавлені українських шкіл, преси, книжкових видань, театру, радіо й телебачення українською мовою, українці поза межами УРСР все більше русифікувалися, приймаючи російську мову як свою рідну чи як мову порозуміння. Опоненти або противники русифікації і, навіть, її критики зазнавали адміністративних і судових репресій: звільнення з роботи, ув'язнення у тюрмах і таборах суворого режиму, заслання [6; 42-46].

Головною метою русифікації було створення єдиного так званого *радянського народу* з російською мовою й культурою. Ініціаторами й пропагаторами русифікації в УРСР були партійні й радянські діячі українського роду, що, керуючись мотивами кар'єризму й прислужництва, ставали ворогами власного народу на керівних посадах у партійно-урядовій ієрархії, (Кравцев, Маланчук, Білодід, Скаба та ін.) [8:124].

Модернізація українського суспільства на новій системі ідеологічних координат немислима без державної мовної політики, пріоритетом якої має бути розвиток української мови як консолідуючої духовної сили українського суспільства. Українська мова повинна забезпечувати всі сфери життєдіяльності державного організму, нею мають послуговуватися інтелектуальні та політичні верстви України.

Бракує не лише здорового політичного глузду, а й політичної мужності почати нещадну боротьбу проти антиукраїнських, антидержавних сил у вищих ешелонах влади, бракує сили волі усвідомити себе українським народом, а не безрідним «народом України», бракує української ідеї, української мрії, якими б перейнялися не лише письменники, окремі науковці, політики й державні мужі, а весь український народ [7; 23-25].

Бракує бажання послуговуватися українською мовою на державному рівні. Така політична короткозорість не просто дискредитує, а й підриває віру багатьох громадян у перспективу України як справді суверенної, демократичної країни. На цей неприпустимий для будь-якого цивілізованого суспільства прецедент звернув увагу відомий американський політолог Збігнев Бжезінський, який небезпідставно висловив занепокоєння таким станом речей в країні, котра постійно заявляє про бажання стати правовою, демократичною державою. Політика нехтування нинішніми владними структурами державотворчих функцій української мови може призвести до її зникнення [3; 44].

В Україні немає міського сленгу, що перешкоджає утвердженню української мови в усіх сферах суспільного життя. Саме мова міста, насамперед столиці, має стимулювати функціональну та соціально-стильову диференціацію української мови. На думку авторитетного українського мовознавця, «треба, щоб у Києві українська мова стала модою, а вже ця столична мода, престижна, як усе столичне, почне нестримно поширюватися і в регіональних провінційних центрах» [9]. Принципово важливим є той факт, що проблема мови українського міста виникла у зв'язку з ідеєю утвердження української мови як державної, адже без повноцінних урбаністичних форм комунікації годі говорити і про повноту соціальної бази, і про комунікативну потужність української мови.

Статус української мови як єдиної державної мови в Україні був визначений ще наприкінці 1989 р. Законом "Про мови в Українській РСР", що створило передумови для поступового відродження мови титульної нації як повнофункціонального засобу спілкування й важливого чинника розбудови соборної Української держави. З прийняттям Конституції України державний статус української мови був закріплений у ст. 10 Основного Закону, яка проголошує: «Державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх

сферах суспільного життя на всій території України. В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України. Держава сприяє вивченню мов міжнародного спілкування. Застосування мов в Україні гарантується Конституцією України та визначається законом». Простір для подальшого утвердження державного статусу української мови відкрило рішення Конституційного Суду України від 14 грудня 1999 р. під № 10-рп/99 про офіційне тлумачення зазначеної статті Конституції України, згідно з якою державний статус української мови означає її обов'язкове застосування на всій території України при здійсненні повноважень органами державної влади та органами місцевого самоврядування (мова актів, роботи, діловодства, документації тощо), а також в інших визначених законом публічних сферах суспільного життя, зокрема в роботі державних і комунальних навчальних закладів, сфері обслуговування, культурі, засобах масової інформації [10].

З метою формування та здійснення державної мовної політики в незалежній Україні були створені спеціальні державні органи й установи: Держдепартамент із здійснення державної мовної політики у структурі Державного комітету у справах національностей та міграції, Рада з питань мовної політики при Президентові України. Їх діяльність спрямовувалась на створення умов для розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя, а також розвитку і використання мов національних меншин України, задоволення мовних потреб українців, які проживають за межами держави [11].

Виходячи з важливості зазначеної проблеми постановою Кабінету Міністрів України у 1997 р. були затверджені "Комплексні заходи щодо всебічного розвитку і функціонування української мови", а згодом у 2003 р. ще однією постановою уряду затверджена "Державна програма розвитку і функціонування української мови на 2004-2010 рр.". Обидва документи спрямовані на розвиток, підтримку і захист державної мови в Україні. Їх зміст, по суті, визначає основні напрями мовної політики нашої держави та завдання органів влади щодо їх реалізації. Виходячи з вищезазначеного цілком справедливим постають питання: як змінилося становище української мови у суспільстві, якою є сучасна мовна ситуація в державі, і чи можна сьогодні констатувати зміцнення державного статусу української мови як важливого чинника консолідації суспільства, зміцнення національної свідомості?

Згідно із даними Всеукраїнського перепису населення 2001 р. українці становили 77,8% загальної кількості населення держави, тоді як українську мову визнало рідною лише 67,5%. Як показало всеукраїнське опитування Інституту соціології НАН України, у 2005 р. українську мову вважали рідною лише 64,3% населення, російську – 34,1%,

іншу – 1,5%; мовою спілкування дорослого населення в родинній сфері була: переважно українська – 41,8%, переважно російська – 36,4%, обидві мови (залежно від обставин) – 21,6%. Основною рисою сучасної мовної ситуації в нашій державі залишається українсько-російська двомовність з широким функціонуванням російської мови в різних сферах суспільного життя на більшості території країни, що, природно, обернено пропорційно впливає на сферу використання української мови. Причини домінування російської мови в Україні та його наслідки визначається внаслідок взаємодії таких чинників, як багатовікова русифікація, міграція на територію України росіян, фізичне знищення, депортація і вимушена еміграція українців за межі України, створилася вкрай небезпечна і виняткова, суто "російська" ситуація, коли не мігранти змушені докладати зусиль проти їх асиміляції корінним народом, а, навпаки, національно свідомі українці змушені захищатися від мігрантів і доморощених збільшовичених перевертнів [12;80-81].

Двомовність в Україні має кілька суттєвих особливостей. Передусім існує розбіжність між етнічною та мовною самовизначеністю, коли значна частина етнічних українців у повсякденному житті для спілкування використовує російську мову. Важливим є той факт, що ще за радянських часів саме російська мова набула статусу мови міжнародного спілкування, який вона продовжує зберігати й нині, забезпечуючи спілкування не тільки між національними меншинами України, а й між народами колишнього СРСР. Ще однією найважливішою особливістю мовної ситуації в Україні є різний мовний статус регіонів, який, насамперед, обумовлюється відмінностями історичного розвитку західної та східної України. При цьому переважна більшість українців західного регіону є україномовною, південного та східного регіонів – російськомовною, центр займає проміжне становище, де, на жаль, панує суржик, який аж ніяк не є літературною мовою.

Масовий білінгвізм — явище, принципово відмінне від індивідуальної двомовності, спричинене колоніальною залежністю країни. Залежна мовна спільнота змушена вивчити ще одну мову. У такій ситуації одна мова стає підлеглою, а інша — домінуючою. Якщо друга мова поступово переймає всі функції рідної, виникає реальна загроза знищення рідної мови та перетворення двомовців на одномовців, що рівнозначно асиміляції. Асимілювати народ — це примусити його зректися рідної мови, звичаїв, традиційної культури, тобто змусити його перестати бути собою, уподібнитися до народу-колонізатора і зрештою злитися з цим народом. Отже, мета асиміляції — стерти народ з етнічної карти світу і так забезпечити собі постійне панування [13].

Деякі «прозеліти білінгвізму» із запалом переконують нас у необхідності перетворити Україну

на двомовну, наводячи як аргумент практику розвинених демократичних країн Старого та Нового світів. Але чи насправді двомовність є ознакою демократії? Реальний стан речей у двомовних спільнотах чудово відобразив відомий мовознавець Юрій Шевельов, на якого у своїй книжці покликається Лариса Масенко. Фіни не хочуть розуміти шведську в країні Суомі. Фламандці — французьку в Бельгії. Немає єдиної літературної мови Норвегія, що створює певні проблеми. Франкомовний Квебек силкується стати незалежною державою... «Поширення двох мов в одній країні завжди є станом нестійкої рівноваги, що має тенденцію або до перетворення на одномовність, або до розпаду єдиної держави на частини за мовною ознакою» [3].

Отже, ситуація двомовності неприродна, нестабільна, навіть загрозна та руйнівна, вона характеризується не гармонійною взаємодією мов, а конфліктом і боротьбою, які триватимуть доти, доки на території держави не переможе одна мова.

Треба чесно визнати, що у світі не існує двомовності, а є лише проблема двомовності, яку намагаються розв'язати або так, як це роблять Фінляндія, Бельгія, Норвегія, Канада, або так, як це роблять США.

Державна мова — це не тільки і не стільки мова керівництва: чиновників, можновладців, політиків. Це насамперед мова люду, яка охоронятиме його інтереси і задовольнятиме культурні потреби. Рідна мова має бути батьківщиною і оселею буття людини, де вона мешкає не тимчасово чи «для офіціозу», а постійно, витворюючи мовні мікросвіти скрізь і з усіма: у магазинах, кафе, ресторанах, перукарнях тощо. Нинішнє становище української мови сприяє тому, що українець почуватиметься емігрантом на власній землі, — у чужомовному оточенні, розрекламованими іноземними закладами, товарами. Ліна Костенко назвала українську націю раритетною, самотньою на власній землі у своєму великому соціумі. А в одній із поезій проникливо зауважила: «Ми вже як тіні на своїй землі. Хто зрозуміє нашу ностальгію?» Ностальгія за батьківщиною у себе на батьківщині, безперечно, відлунує в отій щемливій ностальгії за рідною мовою, що по-справжньому мусить стати державною.

Отже, ситуація двомовності неприродна, нестабільна, навіть загрозна та руйнівна, вона характеризується не гармонійною взаємодією мов, а конфліктом і боротьбою, які триватимуть доти, доки на території держави не переможе одна мова.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Етносоціальні процеси в незалежній Україні: історико-політологічний аналіз: брошура/ М-во освіти і науки України; Держ. льотна акад. України; Укл. О. І. Скловська, І. З. Скловський, Ред. В. Р. Собчук. — Кіровоград: ДЛАУ, 2002. — 75 с.
2. Етносоціальні трансформації в Україні: збірка/ НАНУ. Ін-т філософії ім. Г.С.Сковороди; Відп. ред. Борис Попов, — К.: Укр. центр духовної культури, 2003. — 306 с.
3. Крисанова О. Проблема державної мови в сучасному суспільстві. // Персонал. — №8. — К., 2005. — С. 40-44.
4. Коляска І. Освіта в Радянській Україні. Дослідження дискримінації і русифікації. Торонто, 1970. — 125 с.
5. Кравців Б. Прогресування русифікації в Укр. РСР. Сучасність №10. Мюнхен, 1972. — С.31-37.
6. Кубійович В. Національний склад населення УРСР за переписом 1970. Сучасність № 9. Мюнхен, 1971. — С.41-49.
7. Оржехівський В. Міжетнічні взаємини /Права Людини. — Харків, 2006. — 124 с.
8. Патер І. Союз Визволення України: проблеми державності і соборності, Львів 2000. — 345 с.
9. Романчук О. Знаки української агресії // Урок української. — 2004. — № 11-12.
10. Романчук О. Чи потрібна Україні українізація?// <http://www.universum.org.ua>
11. Ткаченко О. Чи можуть бути в Україні дві загальнодержавні мови? // Літературна Україна. — 1999. — 25 лютого.
12. Чирков О. А. Слабкі місця сучасної українознавчої термінології (за текстами навчальних програм з українознавства) // Українознавство. 2002, № 3, С. 79–81.
13. <http://bandera.lviv.ua/derzhavna-mova-jak-zasib-formuvannja-nacionalnoji-svidomosti-ukrajinskoho-suspilstva/#sthash.w7z5zlii.dpuf>
14. https://uk.wikipedia.org/wiki/Русифікація_України

Natalia Malets

An investigation of the state language problem in contemporary multicultural environment

Summary. The problem of creating a Ukrainian political nation requires solving fundamental issues of language area, in order to make this nation was based on the principles of Ukrainian national statehood. Such factor plays one of the greatest roles in the consolidation of the nation as it provides unity, freedom and cultural development of the national community, moreover serving as powerful means to strengthen national consciousness.

Key words: language, nation, ethnic group, state, multiculturalism, globalization, identity, Russification, ethno- national, ethno cultural.

Одержано 25.05.2016 р.